

Eo Wijersprijsvraag #11 - Verrukkelijk landschap

Juryverslag
/ ronde 1

EO WIJERS
STICHTING

De elfde editie van de Eo Wijersprijsvraag gaat over vernieuwende visies op de toekomst van het landelijk gebied in het algemeen en in vier regio's in het bijzonder: Alblasserwaard Vijfheerenlanden, Kempen Grootte Heide, Twente en Zuid-Limburg. De uitvraag luidt: 'Schets in woord en beeld, op regionale schaal en tegen de achtergrond van klimaat, energie en verstedelijking, specifieke handelingsperspectieven voor de omslag naar een duurzame kringlooplandbouw, op een wijze die zowel de voedselvoorziening als de verblijfskwaliteit van het landschap verbetert en versterkt.' Voor een gedetailleerde beschrijving van de prijsvraagopgave is het reglement beschikbaar.

De prijsvraag bestaat uit twee rondes. Voor de eerste ronde leverden 41 teams een visiedocument in, waarin zij in woord en beeld hebben beschreven hoe zij de gestelde opgave voor de betreffende regio aan willen pakken. Tijdens het juryberaad op 10 januari 2020 zijn alle inzendingen beoordeeld en is besloten welke twaalf teams (drie per regio) doorgaan naar de tweede ronde. Deze teams werken de komende maanden hun voorstellen uit tot volwaardige plannen. In de zomer worden deze plannen beoordeeld en in het najaar (tijdens de Landschapstriënnale) worden de winnaars bekend gemaakt.

Dit document bevat het verslag van de eerste jurybijeenkomst. Daarin zijn de volgende criteria gehanteerd: balans (geloofwaardigheid van het voorgestelde evenwicht tussen verblijfskwaliteit en productiekwaliteit), innovatief karakter (vernieuwend en onderscheidend vermogen van de inzending) en schaalniveau (relevantie van de inzending voor zowel het studiegebied als andere gebieden in Nederland).

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Wijers', is centered at the bottom of the page.

INLEIDING

Dat het thema van deze elfde Eo Wijersprijsvraag razend actueel is, blijkt wel uit de berichten die in de dagen na de jurybijeenkomst op vrijdag 10 januari het nieuws domineren. In het weekend schrijft de NOS over de vele boeren die vanwege onzekere toekomstperspectieven hun bedrijf in het buitenland voortzetten. Op maandag bericht Het Friesch Dagblad over een tienstappenplan voor kringlandbouw, terwijl op dinsdag boeren- en natuurorganisaties een wandeltocht houden om de omslag naar een natuurinclusieve landbouw bij de regering onder de aandacht te brengen. De dag erna stelt De Groene Amsterdammer hoe krom het is dat boeren die willen veranderen afhankelijk zijn van biotechnologische multinationals en het grootwinkelbedrijf.

Het door de Eo Wijersstichting uitgedrukte verlangen naar een duurzame en circulaire landbouw – ‘op een manier die zowel de voedselvoorziening als de verblijfskwaliteit van het landschap versterkt’ – is niet zomaar te beantwoorden. Het vergt kennis van wat een circulaire voedselproductie behelst (welke kringlopen, op welke schaal?) en inzicht in alternatieve verdien- en bedrijfsmodellen. Een integrale blik is noodzakelijk – de omslag naar kringlooplandbouw is immers ondenkbaar zonder verbanden te leggen met energietransitie en klimaatopgaven, met verstedelijking, natuurontwikkeling en waterkwesties. Het vereist bovendien een visie op de organisatie van het governanceproces: wie is waarvoor verantwoordelijk en hoe krijgen we veranderingen op gang? Als kers op de taart mag een ruimtelijk vergezicht niet ontbreken. Want ja, hoe ziet dat verrukkelijke landschap er straks eigenlijk uit?

De enorme complexiteit van het vraagstuk waart die grijze januari-dag door de vergaderruimte van Anne, een circulaire ontmoetingsplaats in het Utrechtse Jaarbeursgebied. Aan de lange tafel zit de landelijke jury: ruimtelijk ontwerper Marco Vermeulen, landschapsarchitect en procesbegeleider Jannemarie de Jonge en

voorzitter Bart Krol, in een vorig leven onder meer gedeputeerde in de provincie Utrecht. Op een projectiescherm de 41 inzendingen – 9 voor Alblasserwaard Vijfheerenlanden, 8 voor Zuid-Limburg en 12 voor zowel Twente als Kempen Groote Heide.

Per regio krijgen Krol, Vermeulen en De Jonge gezelschap van steeds twee streekjuryleden. In het geval van Alblasserwaard Vijfheerenlanden zijn dat oud-dijkgraaf Roelof Bleker en burgemeester van de gemeente Molenlanden Dirk van der Borg. Voor Zuid-Limburg schuiven aan Hans Mommaas (directeur van het Planbureau voor de Leefomgeving) en duurzaamheidsadviseur Ton Voncken, terwijl bij de bespreking van de Twentse inzendingen lector aan Aeres Hogescholen Ron Methorst en architect Ruud van der Koelen zich melden. Vanuit Kempen Groote Heide zijn agrariër en oud-ZLTO-voorman Hans Huijbers en ontwerper Ester van de Wiel aanwezig.

De jury stelt bij aanvang vast dat uit de inzendingen nauwelijks grootse gebaren blijken. De gedroomde innovatie, met spraakmakende denkrichtingen, concepten en oplossingen die splinter-nieuwe toekomstpaden plaveien, blijft grotendeels achterwege. Maar, zo vervolgt de jury, de verwachtingen zijn wellicht te hoog gespannen geweest. De kennis over en de ervaring met kringlooplandbouw, ketentransities, natuurdiensten en alternatieve governancemodellen staan immers nog in de kinderschoenen. Het doet de jury goed dat beproefde concepten en bekende oplossingen desondanks tot interessante en bruikbare voorstellen hebben geleid.

Veel inzenders worstelen met wat de jury omschrijft als ‘de motor’, ‘de vonk’, ‘de trigger’ – oftewel: hoe hetgeen bepleit wordt op gang wordt geholpen. De vakwereld heeft nog onvoldoende grip op de financiële, organisatorische en instrumentele aspecten die nodig zijn om visies, perspectieven of ‘leefomgevingsontwerpen’ tot uitvoering te brengen. Dit raakt aan wat streekjurylid

REGIO 1: ALBLASSERWAARD EN VIJFHEERENLAND

Hans Mommaas aanduidt met 'de disbalans tussen ruimtelijke verbeelding en institutionele sturing'. Volgens de PBL-directeur sneuvelen doorgaans veel plannen omdat ze beleidsmatig 'uit de pas lopen' en er geen consensus bestaat over wat op het gebied van bijvoorbeeld marktinzetting, belastingheffing en regelgeving nodig is om opgaven in goede banen te leiden.

Ook het debat over het thema van deze prijsvraag, over de samenhang tussen voedsel, landbouw en natuur, zit sinds jaren muurvast. Maar, zo betoogt de jury met gevoel voor ironie, godzijdank hebben we een stikstofcrisis, hét kantelpunt om de komende tijd patstellingen te doorbreken en daadwerkelijk iets voor elkaar te krijgen.

REGIO 1: ALBLASSERWAARD VIJFHEERENLANDEN

In deze regio draait het om, en we citeren het reglement, 'de totstandkoming van een weerbaar en sterk platteland dat de verschillende opgaven die op de regio afkomen kan opvangen, met respect voor waardevolle karakteristieken'. De jury is verbaasd dat twee van die opgaven - waterveiligheid en klimaatadaptatie - in de inzendingen nauwelijks aandacht krijgen. Tamelijk vreemd in een laaggelegen gebied waar de rivierdijken aan het eind van hun Latijn lijken.

Ondanks geruststellende woorden van de streekjury - 'De dijken kunnen versterkt worden, dat is vanuit financieel oogpunt nog altijd voordeliger' - meent de jury dat op termijn een brede blik op het veiligheidsvraagstuk wenselijk is. Denk aan de aanleg van klimaatdijken (zoals al gedaan bij het dorp Streefkerk), het aanwijzen van stukken land tot overloopgebied en meer oog voor het door de rijksoverheid gepropageerde meerlaagse veiligheidsbeleid: naast preventieve maatregelen valt er winst te behalen in

een duurzame ruimtelijke inrichting en een ordentelijk crisisbeheer bij eventuele watersnoodrampen.

Een van de juryleden vermoedt dat een alternatieve omgang met het watervraagstuk op genoeg steun kan rekenen. Volgens hem zijn tal van partijen in het gebied, en zeker ook de boeren, bereid tot samenwerking. De jury heeft dan ook goede hoop dat zij verder willen kijken dan klassieke maatregelen als dijkversterking.

In een aantal inzendingen is een prominente rol weggelegd voor de typische veenweideproblematiek van bodemdaling en CO₂-uitstoot. Dit verdient evenwel enige nuancering. Omdat grote delen van de regio bestaan uit klei-op-veengronden zijn bodemdaling en vernatting minder acuut dan elders - sterker nog: in deze gebieden kan de komende tijd nog stevig geboerd worden. De jury wil maar zeggen dat de veenweideproblematiek dus geen aanjager is voor verandering. Dit is dan ook de voornaamste reden om het voorstel Veenkracht (een 'vriendelijk plan' waarin vol wordt ingezet op de introductie van natte teelten) niet te selecteren. Wat is in Alblasserwaard Vijfheerenlanden wel een aanjager voor verandering? Volgens de jury moet de noodzaak tot transitie gezocht worden bij de vele boeren die hun bedrijf willen beëindigen. De hamvraag is immers wat er met hun vrijkomende gronden gebeurt: laten we die opgaan in alsmaar groter wordende en op export gerichte bedrijven of durven we ze in te zetten om lokale en publieke opgaven van antwoorden te voorzien? De mate waarin inzenders aandacht hebben voor de sleutelrol van (stoppende) boeren, zal een voornaam criterium blijken in de beoordeling van de acht inzendingen.

De jury ziet weinig heil in procesmatige projecten die een duidelijke richting ontberen. De inzending **Café Alblas** is te vrijblijvend, terwijl de serious game **Poldercraft** een alternatieve manier lijkt om alsnog een top-downplan maken. Deskundigen bepalen de

REGIO 1: ALBLASSERWAARD EN VIJFHEERENLAND

kaders en regels, waardoor het spel in feite een verkapt raamwerkplan is, waarbinnen spelers hun initiatieven en ideeën een plek mogen geven. Op de vraag hoe dat raamwerk eruit ziet, wordt geen antwoord gegeven.

De inzending **Het waarom van het landschap** oogst lof. Er is waardering voor de verbinding die de inzenders leggen tussen het landelijk gebied en de stedenband eromheen. Vooral de juryleden met een ontwerpachtergrond roemen de ervaring en de kennis die uit het voorstel blijken. De streekjuryleden daarentegen vinden het idee van een 'metropoolvallei' waarin bodem en waterpeil leidend zijn, te groots. De vraag rijst of zes maanden en twee ateliers genoeg zijn om dit spectaculaire concept in de regio te laten landen. Er wordt dan ook geopperd om deze beloftevolle inzending om te bouwen tot een startnotitie voor een nog aan te stellen 'polderbouwmeester' die de komende tien jaar in de Alblasserwaard aan de slag gaat.

Een vergelijkbare redenering geldt voor **Land of hope**: een mooi plan, maar te academisch en te eenzijdig (want amper aandacht voor sociaal-culturele aspecten). Het formalistische gridpatroon met ruimte voor aquacultuur, bebossing, wetlands en recreatie is simpelweg een brug te ver.

Naar de tweede ronde

Zoals gezegd hecht de jury veel waarde aan de invloed die inzenders toeschrijven aan agrariërs. Daarom dringt het voorstel **De boer aan het roer** door tot de tweede ronde. De makers stellen het boerenbedrijf centraal – om de omslag naar een circulaire agrarische sector voor elkaar te krijgen, en om een grootschalige herinrichting op gang te brengen waarmee publieke doelen gediend worden. Daarmee geeft de inzending antwoord op de belangrijke hoe-vraag: jonge ondernemers die vooruit willen, internationale megabedrijven en agrariërs die stoppen staan gezamenlijk aan de lat om zaken in beweging te krijgen. Die 'motorfunctie' roept

nog wel wat vragen op. Hoe komen boeren die willen veranderen uit de klem van de economische machtsstructuur? En hoe bieden nieuwe geldstromen – vanuit bijvoorbeeld de opslag van CO₂ – voldoende handvatten?

De jury ziet potentie in het dichten van het zogenoemde 'nutriëntenlek' in de urbane gebieden (voedsel dat naar de stad gaat, komt immers niet als voedingsstof terug). Is het denkbaar dat bijvoorbeeld rioolwaterzuiveringsinstallaties (RWZI's) uitgroeien tot moderne grondstoffenhubs? Alblasserwaard Vijfheerenlanden kan zich ontpoppen tot een testcase om uit te vogelen hoe grondstoffenstromen moeten lopen, welke systemen daar bij horen en tot wat voor landschappen dit leidt. Een rol als experimenteergebied is koren op de molen van de streekjury: de sociale cohesie is groot, net als de bereidheid tot samenwerken.

Een voorname reden om het plan **Meer waard!** te selecteren is de ruime aandacht voor hoe de voorgestelde veranderingen gerealiseerd kunnen worden. De inzenders onderscheiden verschillende 'knoppen' waar aan gedraaid kan worden om zaken in beweging te krijgen, zoals een grondstoffen-, koolstof- en stikstofbank, een 'ruilverkaveling 2.0' en een 'duurzame zilvervlootrekoning' waarmee ouders een stuk bos voor hun kinderen kunnen kopen. In het plan komt veel samen: de zoektocht naar nieuwe agrarische bedrijfsmodellen, een hernieuwde relatie tussen stad en platteland en het belang om water langer vast te houden – door bijvoorbeeld de sponswerking van de broek- en rabatbossen in de Zouwe en de Giessen te herstellen. Dit laatste biedt mogelijkheden voor een aantrekkelijk en natuurlijk landschap, maar moet niet geromantiseerd worden. Het is in Alblasserwaard Vijfheerenlanden gewoonweg spannend om water langer vast te houden – voor je het weet staan kelders onder water.

REGIO 1: ALBLASSERWAARD EN VIJFHEERENLAND

Tot slot **Transformatie vanuit de kernrandzones**. Deze inzending leunt op een helder uitgangspunt: als we agrarische kringlopen willen sluiten moet we niet midden in het landelijk gebied beginnen. De sleutel ligt aan de randen, bij de steden en dorpen. Door die mede verantwoordelijk te maken voor de transitie die de landbouw moet doormaken, neemt de slagingskans toe. De landbouw, vastgeketend in een economisch systeem van mondialisering, oneerlijke concurrentie en regelgeving kan het immers niet alleen.

De inzenders leggen tegelijkertijd een koppeling met de aanpak van vraagstukken die in de randzones spelen, zoals verromming (lees: gebrek aan verblijfskwaliteit) en een latente behoefte aan woningbouw. De jury noemt de strategie 'opschaalbaar', en dus toepasbaar in andere gebieden. Wel rijst de vraag wie dit idee op gang gaat brengen – kortom: wie zorgt voor de vonk waarna het gebied zelf aan de slag kan?

REGIO 2: ZUID-LIMBURG

Bij de Zuid-Limburgse inzendingen gaat het om de vraag 'hoe de transitie van de landbouw maximaal kan bijdragen aan maatschappelijke opgaven' en 'hoe dit kan leiden tot economisch duurzame en toekomstvaste perspectieven voor het landschap'. De jury let vooral op de samenhang tussen de ruimtelijk-ecologische inrichting, de ontwikkelingen in de markt en de institutionele context. Alleen met slimme verbanden tussen deze aspecten kan veranderkracht ontstaan die het niveau van de vele pilotprojecten die het gebied rijk is overstijgt en verder gaat dan de beperkte visie die onlangs in het kader van Nationaal Park Zuid-Limburg is opgesteld.

Wie over 20 jaar boer wil zijn in Zuid-Limburg moet beschikken over een gemengd en gevarieerd bedrijf. Daarom zit de regio

verlegen om ideeën over hoe nieuwe diensten – en dan niet alleen zorg en toerisme, maar ook natuurbeheer, energiewinning, woningbouw en water – kans van slagen hebben. Als we deze nieuwe productie- en verdienwijzen serieus nemen, moeten de randvoorwaarden op orde worden gebracht. Door experimenten uit te voeren met bijvoorbeeld het waterpeil, het risico op erosie of de investeringshorizon krijgen we als vanzelf grip op de hamvraag wat een 'verrukkelijk landschap' nodig heeft.

In een groot aantal voorstellen blijft de bepleite samenhang achterwege. De inzending **Towards a garden city 2.0** is niet meer dan een verzameling van losse (op zichzelf goede) ideeën. Het voorstel ontbeert een integrale blik en is weinig regiospecifiek. Dit geldt ook voor het 'idealistische voorstel' **Bosgemeenschap**. De jury twijfelt of de inzenders voldoende kennis hebben van het gebied en van de actoren die nodig zijn om transities op gang te helpen. Het gevoel van 'los zand' overheerst ook na lezing van het voorstel **Vallei van Overvloed**. De jury ziet goede en kansrijke ideeën, maar een verbindend en dragend verhaal ontbreekt. Wel is het sterk dat de opstellers recreatie en toerisme als startpunt nemen (iets dat in andere voorstellen onderbelicht blijft). De makers van de inzending **Landschapskracht** hebben heel precies op een rij gezet wat er in Zuid-Limburg gaande is. Zeer nuttig, maar onvoldoende om dit gebied van een nieuwe koers te voorzien. Tot slot **Chateau Weiland**, volgens de jury een onvoldragen voorstel, maar wel een dat het belang van bebouwing in het landschap aan de orde stelt.

Naar de tweede ronde

De jury ziet voor de tweede ronde een complementair palet van drie inzendingen, die ankerpunten bieden voor de vraagstukken waar de regio mee kampt. Ten eerste een concreet initiatief om te experimenteren met nieuwe verdienmodellen, ten tweede een inzending waarin het proces centraal staat en ten derde een plan

REGIO 2: ZUID-LIMBURG

om via de stadsrandzone het waardevolle middengebied een toekomst te geven.

Het kleinschalige initiatief betreft **Liquid commons**. In dit voorstel is het gevaar van institutionele leegte ondervangen door de nauwe betrokkenheid van het waterschap en een grote terreinbeherende organisatie. Dit project kan bij wijze van spreken morgen van start – er is immers sprake van een probleemeigenaar die de weg weet in het moeras van beleid en regelgeving.

De inzending is een ideale experimenteerimte om nieuw verdienmodellen uit te proberen. De keuze voor een klein gebied – en de nadruk op water en landbouw – is vanuit methodisch oogpunt ijzersterk. De compacte en realistische aanpak levert principes op die kunnen worden opgeschaald naar een visie voor de gehele regio.

De kracht van **De regenmaker** schuilt in de aandacht voor het proces. De inzenders hebben niet alleen grip op beleidsmatige trajecten, maar ook op de bedrijfsoverwegingen van agrariërs en de voornemens van andere betrokkenen. Toch twijfelt de jury of het team zich bewust is van de economische en institutionele complexiteit die hiermee samenhangt, ook omdat de inzending voornamelijk gericht is op voedselproductie en kringlooplandbouw. Gaat het voorstel niet voorbij aan andere vraagstukken, aan andersoortige, nog onontdekte productketens?

De nadruk op landbouw wekt evenwel vertrouwen. De inzenders begrijpen hoe op boerderijniveau kringlopen gesloten kunnen worden – getuige hun verstandige uitspraken over plantaardige productie, meststromen, areaalgebruik en strokenlandbouw. Juist dat laatste – en met name het aantrekkelijke beeld dat de inzenders daarvan presenteren – wekt enthousiasme: het bewijst dat strokenlandbouw tot een verrukkelijk landschap kan leiden. Om zo'n beeld werkelijkheid te maken hoopt de jury dat de inzen-

ders zich in de tweede ronde nog beter verdiepen in het governancevraagstuk.

Tot slot het plan **Limburgse landschapslinie**: radicaal en uitgesproken, met een duidelijke keuze voor ontvlechting door de stedelijke randzone te ontwikkelen en het middengebied te ontlasten. De jury is gefascineerd door de inzet van 'big data', waarmee niet alleen bepaald wordt welke (agrarische) functies in het middengebied schadelijk zijn, maar ook hoe de randzone – waar dergelijke functies een nieuwe plek krijgen – optimaal gezoned kan worden.

De jury plaatst enkele kanttekeningen. Er bestaat twijfel over de vraag of boeren op de plateaus zich zomaar laten uitplaatsen. Ook moet in de vervolgfase aangetoond worden hoe en in welk tempo het middengebied zich ontwikkelt. Tot slot moet het in de randzone niet alleen gaan om het plaatsen van functies die in het middendeel ongewenst zijn – ook dit gebied moet uiteindelijk kwaliteit opleveren.

REGIO 3: TWENTE

Veel inzendingen voor de regio Twente zijn naar de smaak van de jury behoudend, braaf zelfs, weinig radicaal. Inzenders lijken vooral voort te borduren op bekende strategieën, op dat wat al gaande is. Is dit een uiting van de Twentse inborst die hoege-naamd terughoudender is dan bijvoorbeeld de branie waarmee de Brabantse zandgronden zijn ingericht? Of zoals een jurylid zegt: 'In Twente geldt de evolutie, in Brabant de revolutie.' Het gevolg is dat maar weinig inzenders buiten de lijntjes kleuren. Dat is jammer, want de jury wordt pas echt geraakt als plannen onvermoede verbanden leggen tussen bijvoorbeeld het platteland en de maakindustrie, tussen de landbouw, de waterproblema-

REGIO 3: TWEENTE

tiel en de hightechwereld in de stad, tussen Twente en de wereld daarbuiten.

Uit veel inzendingen spreekt een verlangen naar een landschap dat geborgenheid biedt en eigenheid – een prettig tegenwicht voor de anonieme en globaliserende wereld om ons heen. Het besef van kenmerkende landschapstypen en bijbehorende kwaliteiten is in de Twentse plannen alom aanwezig.

De drang naar het aloude Twente spreekt bijvoorbeeld uit het voorstel **Terug naar het matenlandschap met de kennis van nu**. Volgens de jury een retorisch plan: mooi en bewonderenswaardig, maar soms wat wollig en zonder realiteitszin over hoe we die terugkeer voor elkaar krijgen. Uit de inzending **Onthaast landschap** spreekt eveneens een hunkering naar een arcadisch landschap. De strikte scheiding tussen kleinschalige boeren ('functie volgt natuur') en grootschalige boeren ('natuur volgt functie') doet ouderwets aan. Liever had de jury een voorstel voor verweving gezien – dat biedt kansen om meer vraagstukken van antwoorden te voorzien.

Ook in de procesmatige voorstellen is behoedzaamheid troef. **Landbouw inclusief** introduceert een coöperatie waarin boeren en burgers samenwerken. De jury vindt dit lovenswaardig, maar duidelijke keuzes over bijvoorbeeld het landschap en hoe dit tot stand komt, blijven achterwege. Hetzelfde geldt voor **Boer zoekt koers**, een steekhoudende scenariostudie die bijvoorbeeld door de provincie gebruikt kan worden voor de organisatie van gebiedsprocessen. Desondanks acht de jury de inzending ongeschikt voor de tweede ronde. Er bestaat teveel onzekerheid over wat dit traditionele scenariodenken op korte termijn oplevert. Het idee om belanghebbenden via een spel kennis te laten maken met de complexiteit van de opgave en elkaars belangen (onder de naam **Game-on**), is interessant. Maar het ruimtelijk kader en het transitiepad waarover de inzenders reppen – en die cruciaal zijn

om het spel te spelen – dragen niet bij aan het beoogde resultaat. Het idee van **De Stikstofzuiger** is verrassend, maar getuigt tegelijkertijd van gebrekkige kennis van de stikstofproblematiek. **Nieuw Twents Weefsel** leest als een poëtisch-filosofisch essay, maar blijft mede daardoor ondoorgrondelijk.

Een inzending die waardering krijgt is **Alles kump oet Twente, (bienio) alles blif in Twente**. De jury ziet een inspirerend toekomstbeeld dat taboes – kavelruil, natuur als productieruimte, krimp van de veestapel – niet schuwt. De inzenders nemen het streven naar energie-efficiëntie als leidend principe, maar dit idee is alleen haalbaar als de landbouw omschakelt naar een arbeidsintensieve bedrijfsvoering. Zolang agrariërs meer energie opwekken dan ze verbruiken, zal die noodzaak echter niet bestaan. Mede hierom blijft de inzending teveel hangen in een visionair betoog dat onvoldoende rekening houdt met de praktische zaken van alledag. In de woorden van een streekjurylid: 'Dit plan is voor mensen die 25 jaar vooruit kijken – dat is een kwaliteit, maar je moet de mensen met een korte en middellange horizon niet van je afkeren.'

De inzending **Veur mekoar met mekoar** kreeg eveneens veel lof, mede vanwege de verrassende combinatie van product- en gebiedscoöperaties. Het bijbehorende stappenplan biedt aldus de jury onvoldoende garantie op succes.

Naar de tweede ronde

De jury ziet potentie in twee inzendingen met een duidelijk uitgangspunt van waaruit heldere keuzes gemaakt worden. In het ene geval is hout de aanjager, in het andere water.

De inzending **Houtbaar landschap** gebruikt bosaanplant om de voortgaande schaalvergroting af te remmen, en zo het kleinschalige Twentse landschap te borgen. Het plan voorziet agrariërs van nieuwe verdienmodellen en komt tegemoet aan andere doelen,

REGIO 3: TWARTE

zoals biodiversiteit en de opslag van CO₂. De jury is enthousiast over de ruimtelijke vertaling – misschien groeit het plan uit tot een hedendaagse versie van het ‘groene maatpak’, de gewaardeerde beplanting- en groenstructuren die tijdens de naoorlogse ruilverkavelingen zijn aangelegd.

Wel bestaat enige twijfel over de economische afwegingen. Klopt het exportoverschot en realiseren de inzenders zich dat houtbouw pas over een lange periode rendement oplevert? De jury adviseert om dit rekenwerk beter onder de knie te krijgen. Daarin moet het gaan over hoe de opbrengst van bos verhoogd kan worden (‘wat ga je met de houtoogst doen?’) en wat het perspectief is voor de tussentijd.

In **De eeuwige bron** fungeert de watercyclus op de hogere zandgronden als aanjager voor circulair en innovatief grondgebruik. De jury is vol lof en spreekt van een ideologische visie die op doordachte wijze is gecombineerd met pragmatiek, technische uitvoerbaarheid en haalbaarheid. De inzet van het waterbedrijf als rentmeester is een slimme vondst. De denkwijze is toepasbaar op andere cycli, zoals afval of energie.

Het derde voorstel dat doorgaat naar de volgende ronde beantwoordt de hoe-vraag op verstrekkende wijze. De makers van **Rural commons** pleiten voor de oprichting van een coöperatie op de schaal van heel Twente. Het is een indrukwekkende poging om voedselproductie in balans te brengen met landschapswaarden, om door coöperatief denken publieke diensten voor elkaar te krijgen, zoals de omgang met vrijkomende agrarische bebouwing, de opslag van CO₂, de aanplant van productiebossen en de winning van duurzame energie.

De coöperatie lijkt geënt op vier kenmerkende landschapstypen, terwijl de jury vooral heil ziet in coöperatiemodellen die gebaseerd zijn op het behalen van economisch voordeel. Ook mag zo’n ‘grote’ coöperatie niet leiden tot een totalitaire kolchoz, waarbij

de kloof tussen private ondernemingen en de coöperatie te groot wordt. Omdat dit voorstel spannend is, ongewis wellicht, en dus nieuwsgierig maakt – een belangrijk argument in een prijsvraag, vindt de jury – eindigt dit plan boven de andere coöperatievoorstellen.

REGIO 4. KEMPEN EN GROOTE HEIDE

De jury heeft moeite om voor de Brabantse zandgronden (het gebied tussen Eindhoven, Tilburg en de Belgische grens) drie ‘winnaars’ aan te wijzen. Er is halsreikend uitgekeken naar slimme functiecombinaties, spannende samenwerkingsverbanden en fraaie landschapsperspectieven, waarmee de in het reglement omschreven ‘paradox tussen productiewaarde en de verblijfs-waarde’ kan worden weggenomen. Maar helaas: de zogeheten game changers waarop de jury gehoopt had, zijn niet aangetroffen.

Het grootste bezwaar luidt dat veel inzendingen vooral inzetten op extensieve landbouwvormen. Ze gaan voorbij aan de intensieve veeteelt die in dit gebied alom aanwezig is en met een jaaromzet van 4,6 miljard euro een economische factor van belang. Waar koerst die sector op af, als men bedenkt dat twee derde van de veehouders boven de zestig jaar is en dat daarvan zeventig procent zonder opvolger zit? Maar weinig inzenders durven het aan om uitspraken te doen over wat dit betekent voor de plattelands-economie en het aanzien van het landschap. Ook getuigen veel inzendingen van een gereserveerde kijk op kringlooplandbouw. Er worden bijvoorbeeld nauwelijks verbanden gelegd tussen agrarische kringlopen en andere grondstoffenstromen, zoals uit de stad of op het gebied van water en energie.

REGIO 4: KEMPEN EN GROOTE HEIDE

Het voorstel **Het pro-actieve landschap** schetst met behulp van een matrix en kwadranten vier scenario's. De jury noemt deze beleidsmatige en klassieke aanpak ongeschikt als startpunt van een ontwerpprijsvraag. De inzending **Mozaïekmakelaars** is een te simpele voorstelling van zaken. De suggestie om het 'mozaïeklandschap van de eenentwintigste eeuw' mogelijk te maken door de aanplant van hagen, bomen of heesters overtuigt niet. De vraag rijst of de zogenoemde 'mozaïekmakelaars' in staat zijn om dit proces in goede banen te leiden. Hoewel sympathiek, ook 't Verrukkelijk Verken is te eenzijdig – de poging om het varken in te zetten als een 'cultureel symbool van verbinding' is niet meer dan een ludieke marketingstunt.

Uit sommige inzendingen rijst een gespleten beeld op van de boer. Enerzijds wordt hij afgeschilderd als de redder van het landschap, anderzijds staat hij te boek als de boesdoener waar we zo snel mogelijk vanaf moeten. Mede hierom gaat de inzending **Ruimte voor smakelijke Brainboeren** en **Hartenboeren** van tafel. De jury heeft weinig op met polarisatie: waarom een onderscheid in twee typen boeren, die ook nog eens haaks op elkaar staan? En waarom spelen andere actoren in dit voorstel geen rol?

De introductie van bosbouw in het plan **Scharrelbos** lijkt naadloos aan te sluiten bij de bosrijke omgeving, maar voor 1850 was de Kempen een gebied van weidse en woeste vlaktes. Sommige juryleden hebben begrip voor de aanplant van bos, maar vinden de wijze waarop niet getuigen van een sterke ruimtelijke structuur. De inzending **Polderbos** doet geen recht aan de complexiteit van het vraagstuk. Het idee dat een boerenbedrijf een bestaan opbouwt met houtbouw en de verkoop van tiny houses is op zich interessant, maar niet als dragende toekomstvisie. Bovendien roept de inzen-

ding veel vragen op: wie is de doelgroep, wat zijn de locaties en wat schiet het landschap ermee op?

Ondanks het fascinerende concept – sommige plekken intensiveren, het buitengebied leeg houden – noemt de jury het voorstel **Kemphanen op hun wenken bediend** een karikatuur van wat architectuur vermag. De inzenders verliezen zichzelf in een vormgevingsfetisjisme en doen geen uitspraken over hoe verdichting daadwerkelijk handen en voeten krijgt – in termen van dubbel ruimtegebruik en bouwhoogte. Zonde, want het was een geweldige kans om in plaats voor Eindhoven-Helmond een verdichtingstrategie voor de Kempen dorpen op te stellen.

Het voorstel **S.MAAK.VOL** maakt de tongen los. Het idee om via een 'schuifpuzzel' een grootschalige herinrichting op gang te brengen, wordt door een deel van de jury toegejuicht, ook omdat de inzenders het aandurven om bos- en heidegronden beschikbaar te stellen voor natuurinclusieve landbouw. De bal wordt bij de boeren gelegd: de grond van stoppende boeren is essentieel om de puzzel te kunnen leggen, grote boeren die produceren voor de wereldmarkt worden verzocht te verhuizen naar locaties bij grootschalige infrastructuur. Dit uitplaatsen doet echter geen recht aan de werkwijze van dit type agrariërs. De schuifpuzzel stelt een van bovenaf opgelegd (en niet landschappelijk) grid voor – dat doet denken aan de tijd van de Reconstructie. Bovendien vergt deze aanpak toelatingsplanologie, terwijl het beleid nog altijd gestoeld is op gebiedsplanologie.

Het voorstel **Rechtstreeks** blijft lang in de race. De scherpe keuzes voor een ander, meer plantaardig dieet en voor de verkoop van voedsel via lokale afzetmarkten (in plaats van export) scheidt volgens de jury ideale voorwaarden voor de totstandkoming van een multifunctioneel landschap

REGIO 4: KEMPEN EN GROOTE HEIDE

met boslandbouw, verticale teelten en een klimaatrobuust watersysteem. Toch overheerst twijfel. De intensieve veehouderij wordt gemist en het multifunctionele landschap lijkt uiteindelijk niet meer dan een verzameling van losse onderdelen. En wie jaagt deze enorme omslag aan, wie zorgt dat we overgaan op een ander dieet?

Naar de tweede ronde

Het plan **Landschapsconnectoren** is geselecteerd omdat het op originele wijze voeding geeft aan de zoektocht naar onvermoede en verborgen verbanden en combinaties. Hoewel de metafoor van de printplaat niet helemaal opgaat – de voor een printplaat nodige bodemplaat is eenduidig, terwijl het natuurlijk systeem juist divers is – is de jury gecharmeerd van het ontwerpconcept. De inzenders krijgen grip op complexe planningsprocessen en realiseren via ‘ingeplugde componenten’ (die symbool staan voor de initiatieven uit de samenleving) onverwachte ‘short-cuts’.

De vraag is wel wie deze zoektocht begeleidt. Voor het ‘sporenpatroon’, met onder meer een supersnel mobiliteitsnetwerk, klimaatrobuuste natuur en een energiehoofdstructuur, verwijzen de inzenders naar de overheid – is dat in deze tijd nog reëel?

De behoefte aan radicale voorstellen, geënt op ondernemerschap, komt tot uiting in **Landlink**, een plan dat de woningbouwopgave inzet als motor voor landschapsontwikkeling. Het instrument dat de inzenders hiervoor ontwikkelen is een ‘schuifknoppensysteem’ – over onder meer woningdichtheid, bouwmethodiek, de mate van voedselproductie, energievoorziening, CO₂-compensatie, waterretentie, nieuwe mobiliteitsconcepten – waarmee actoren (jonge ondernemers, boeren, consumenten met een woonwens, overheden)

gezamenlijk sleutelen aan een optimum tussen private woon- en bedrijfswensen enerzijds en de realisatie van publieke en maatschappelijke doelen anderzijds. Het lijkt alsof grootschalige voedselproductie – en dan met name de dierhouderij – buiten het spectrum van mogelijkheden is gehouden. Daar moet volgens de jury in ronde 2 verandering in komen.

Nieuwe oogst denkt in nieuwe arrangementen van stad, economie en landschap. De jury noemt het een prachtige poging om onderbelichte en onontdekte relaties te leggen die verder gaan dan landbouw en voedsel. De inzenders stellen zich de Kempen voor als de leverancier van grondstoffen voor een regionale, circulaire en biobased economie. Dat de ketens als startpunt zijn genomen getuigt van realisme, de nauwkeurige inventarisatie van de mogelijkheden per landschapstype stemt hoopvol. De inzenders voropellen dat een vernuftig landschap zal ontstaan – de jury kan niet wachten om dat te aanschouwen.

GESELECTEERDE TEAMS

Alblasserwaard Vijfheerenlanden

Transformatie vanuit de kernrandzones

K.A.S.

FREELANdSCHAP

Boer aan het roer
Rho Adviseurs

Meer Waard!
Wageningen University
Boerenverstand
Atelier des Hollants

Zuid-Limburg

De Regenmaker

Architectenbureau Bisscheroux
Landbouwbedrijf Peter Erkens

Liquid Commons
Rademacher de Vries Architecten
Waterschap Limburg
Natuurmonumenten

Limburgse Landschapslinie
Bureau Verbeek
CroonenBuro5

Twente

Houtbaar Landschap
IMOSS bureau voor stedenbouw

Rural commons
IAA Architecten

De Eeuwige Bron
H+N+S Landschapsarchitecten
Ruimtevolk
Vitens
Roosmalen en Savelkoul

Kempen Groote Heide

Landschapsconnectoren

BRO Adviseurs
KASK School of Arts
Wageningen Environmental Research

LAND-LINK
GG-loop
H+N+S Landschapsarchitecten

Nieuwe Oogst
Bosgroep Zuid-Nederland
Werkend Landschap
Duneworks
HAS Den Bosch
Verhoeven/De Ruijter
Schetsontwerp

COLOFON

TEKST

Mark Hendriks

LANDELIJKE JURY

Jannemarie de Jonge, landschapsarchitect en partner bij Wing
Bart Krol, oud-gedeputeerde provincie Utrecht (voorzitter),
Marco Vermeulen, ruimtelijk ontwerper en directeur Studio Marco Vermeulen

STREEKJURY

Dirk van der Borg, oud-burgemeester gemeente Molenlanden (Alblasserwaard Vijfheerenlanden)
Roelof Bleker, oud-dijkgraaf waterschap Rivierenland (Alblasserwaard Vijfheerenlanden)
Hans Huijbers, agrariër en oud-voorzitter ZLTO (Kempen Groote Heide)
Ron Methorst, lector Aeres Hogeschool Dronten (Twente)
Hans Mommaas, directeur Planbureau voor de Leefomgeving (Zuid-Limburg)
Ruud van der Koelen, architect en voorzitter programmaraad Architectuurcentrum Twente (Twente)
Ton Voncken, directeur E Projecten (Zuid-Limburg)
Ester van de Wiel, ontwerper en docent Design Academy (Kempen Groote Heide)

COÖRDINATIE EN UITVOERING

Philine Krosse, Jannemieke van Dieren (communicatie)

VORMGEVING

Harry Harsema, Uitgeverij Blauwdruk

BESTUUR EO WIJERSSTICHTING

Joost Schrijnen (voorzitter), Elfi de Wit (secretaris), Koos Seerden (penningmeester), Bert Harmelink,
Ingeborg Thoral, Robin Wientjes, , Daan Zandbelt, David van Zelm van Eldik

Januari 2020

